דרך ארץ

אוניברסיטת בר־אילן
הפקולטה למדעי היהדות
המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה
ע"ש מרטין (זוס)

גיליון 19, כסליו תשפ"ג, דצמבר 2022

עורך: מתן טולדנו

צילום: מתן טולדנו

דבר העורך

התחלנו את שנת הלימודים עם פעילויות רבות - כנסים, סיורים וקורסים חדשים וייחודיים. לקראת השנה החדשה נוספו שתי פינות חדשות שימשיכו ויופיעו בעלונים הקרובים, הראשונה היא "גינת בר" - פינה על הצומח בארץ. פינה נוספת "פה ושם בארץ ישראל" - זיהוי מקום בארץ ישראל. בעלונים הבאים ננסה להביא כתבות מעניינות ומחקרים חדשים של אנשי המחלקה. בעלון הנוכחי תמצאו שילוב של כתבות מסיכום החפירות שהתנהלו מטעם המחלקה בקיץ האחרון מפי הסטודנטים ומבט מעניין על קלרמון-גנו, אחת הדמויות הייחודיות בנוף המחקר של ארץ ישראל. את הכתבות הנפלאות הללו כתבו הסטודנטים מהמחלקה, תודה לכולם.

אני קורא לכם סטודנטים, בוגרים ומרצים לשלוח לי עדכונים, כתבות ורעיונות כדי שהעלון יהיה רלוונטי יותר ומעשיר יותר עבור כולנו.

קריאה מהנה,
מתן טולדנו

צילום: מתן טולדנו

תוכן עניינים

3 הקדמת ראש המחלקה
// פרופ' קובי כהן-הטב

3 פה ושם בארץ ישראל
פינה חדשה!
// מתן טולדנו

4 עונה ראשונה שניה בתל תבנה
// שמעון הירש

5 עונה שניה בתל אבו שושה
// עטרה כהן

6 שארל קלרמון גנו קוטל הזייפנים
// הראל רוזנברג

8 גינת בר- עץ החרוב
פינה חדשה!
// עדי פרץ

9 המלצת מסלול- דיר קלע
// הילה שוורץ

הקדמת ראש המחלקה

פרופסור קובי כהן-הטב
ראש המחלקה ללימודי ארץ ישראל

בפתחה של שנת הלימודים תשפ"ג, אני רוצה לאחל לכם, התלמידות והתלמידים של המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה, שנת לימודים פורייה ומהנה, שנה של בריאות איתנה ושנה שתהיה בה עשייה רבה והתפתחות אישית מוצלחת. המחלקה שלנו הינה מחלקה מובילה בלימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה, ואין לי ספק שההכשרה האקדמית שלנו, הכוללת מגוון קורסים ייחודיים, סיורים וקורסי שטח, בצד חפירות ועבודה במעבדות הארכיאולוגיות, יתרמו כולם להגשמת השאיפות של כל אחת ואחד מהתלמידים במחלקה. לסטודנטיות ולסטודנטים החדשים במחלקה נספר שהמחלקה שלנו נודעת בשילוב הייחודי שיש בה בין רמה אקדמית גבוהה, יחס אישי לסטודנטים ואווירה מיוחדת השוררת בה ואנו בטוחים שתחושו בכך עד מהרה. זו השנה הראשונה בה אני מכהן כראש החוג. כוונתי לייצר מערכת יחסים פתוחה ביני לבין סגל ההוראה של המחלקה כמו גם עם כלל התלמידות והתלמידים במחלקה. כולם מוזמנים להיוועץ – דלתי פתוחה לכל דבר ועניין, בין בנושאי לימודים בין בעניינים אחרים. המחלקה היא בית וכולם מוזמנים לפנות אלינו, אל חברי הסגל האקדמי והמנהלי, בכל עת ובמישרין. לא סוד שמדעי הרוח ומדעי היהדות מתמודדים עם התמעטות הולכת וגדלה במספרי הנרשמים למקצועות שאינם נחשבים 'יישומיים'. מי כמונו, אלה שבחרו ללמוד את תחומי הרוח, יודעים כי בלא תרבות ועיון, בלא תודעת השתייכות וזהות, נעלם טעם החיים ואנו נדונים לשממה תרבותית. אני רוצה לקרא לכל אחת ואחד מתלמידי המחלקה: אתם בחרתם לבוא ללמוד אצלנו – היו נא גם שגרירים של המחלקה והפיצו ברבים את סגולותיה וייחודה.

הגיליון המוגש בזה הינו רק קורטוב קטן מהנעשה בה – קריאה מהנה !

<u>פה ושם בארץ ישראל</u>

חידת זיהוי מקום בארץ ישראל

זהו את המבנה ממנו צולמה התמונה
מי בנה אותו? ולשם מה?
והאם יש חשיבות למיקום הגיאוגרפי והטופוגרפי שלו?

תשובות בעמוד האחרון

שמעון הירש

סטודנט לתואר שני במחלקה, מורה דרך ורשם משלחת החפירה תל תבנה.

אחרי שנה של ציפייה, חזרנו לתל תיבנה בניצוחו של ד"ר דביר רביב. בקיץ 2021 נאלצנו בדקה ה91 (באווירת מונדיאל) לחפור בחורבת חיה (בישוב איתמר), אך הפעם זכינו בעונת חפירות מלאה.

תל תיבנה יושב על דרך אנטיפטריס-גופנא, אחת הדרכים הראשיות שעולות ממישור החוף אל שדרת ההר, ומזוהה כתמנת חרס המקראית, ביצור הלניסטי שניתן ליונתן החשמונאי, ובירת טופרכיה (מחוז) מהתקופה הרומית והביזנטית. בעוד שהאתר מתועד על ידי חוקרי א"י מהמאה ה-19 שהתמקדו בעיקר בקברים המונומנטליים שנמצאים מדרום לאתר- הוא לעולם לא נחפר על ידי ארכיאולוגים, וזכינו להיות הראשונים למלאכה, בתקווה להמשיך בעונות הבאות.

שטחי החפירה נבחרו על בסיס "סקר דרום השומרון החדש" שסקר את התל בשנת 2015, צילומי אוויר, ומודל תלת מימד. נבחרו 3 שטחים בראש התל לחפירה, ובמקביל נעשה סקר מעמיק על המדרונות. ביום הראשון במהלך הסקר נמצא ראש חנית "משומש"- עקום מעוצמת פגיעה, שתוארך לתקופה הרומית! (איור 1) סימן טוב להמשך החפירה...

שטח A הנמצא בפינה הצפון מערבית של ראש התל, נחפר בניהולו של אברהם טנדלר, ארכיאולוג רשות העתיקות ודוקטורנט במחלקה. שטח זה נפגע קשות מפעילות של שודדי עתיקות, והייתה תחושה ממשית שהחפירה שלנו היא ההזדמנות ייחודית ללמוד על האתר. נפתחו מספר ריבועים שחשפו ביצור חפוז שעל פי הממצא מתוארך כנראה לימי מרד בר כוכבא, מספר חדרים עם

צילום: שחר כהן

איור 1 : ראש החנית

איור 2 : צוות החפירה

רצפות מטוייחות מהתקופה הרומית, ושרידי מתקן מתקופת הברזל. ההפתעה הגדולה הגיעה לקראת סוף העונה, כאשר נמצא תחת השכבות הללו שכבת חורבן עם מכלול חפצים משלהי תקופת הברזל שכלל מספר להבי חרבות מ...ברזל, כמובן.

שטח B נחפר בצד הדרומי של ראש התל מעל הדרך הקדומה, בניהולם של תלמידי המחלקה בועז ברי ושירה רכס. בשטח זה נחשפה שכבת חורבן מימי המרידות נגד הרומאים, וכן מקווה טהרה גדול מקורה בקמרון גזית.

לקראת סוף העונה נפתח על ידי תלמיד המחלקה אסף דל שטח D ממזרח לשטח A, להרחבת התובנות על השטח הבנוי בראש התל.

גם הסקר סביב ראש התל המשיך למצוא ממצאים מרתקים מלבד ראש החנית. מטבע כסף ממלוכי מוטבע עם הנמר של ביברס, קרמיקה המעידה על התיישבות החל מתקופת הברונזה הקדומה ועד התקופה העות'מנית, וממצאים קטנים נוספים. העונה הראשונה באתר רק פתחה את התיאבון ועוררה שאלות מחקר נוספות. ניפגש בקיץ הבא להמשך חשיפת צפונות התל!

איור 3 : שטח A בסיום החפירה

עונה שניה בתל אבו שושה

עטרה כהן
סטודנטית לתואר ראשון במחלקה ומנהלנית המשלחת לתל אבו שושה.

ביולי 2022 החלה עונת החפירות השנייה של תל אבו שושה הממוקם בחלק הדרום-מערבי של עמק יזרעאל, בסמוך לקיבוץ משמר העמק. צוות החפירה (איור 1) כלל את מנהל החפירה ד"ר אבנר אקר, מנהלות השטחים: אסתר ראקוב-מלט, אנט לנדס-נגר, ונעם ממון שהיה אמון על הקשר עם הקיבוץ. מלבד העובדה שבכל בוקר קמים לנוף עוצר הנשימה של עמק יזרעאל היו עוד סיבות רבות להתרגש מעונת החפירות! אנשים טובים מהמחלקה ומחוצה לה השתתפו בחפירה, הממצאים מהשנה שעברה עוררו עניין רב והרבה סקרנות לקראת מה שהולך להגיע. לאורך העונה הלו"ז היה עמוס בהרבה פעילויות, הרצאות, סיורים ושטיפות חרסים. החפירה בגבע פיליפי/תל אבו שושה נועדה כדי לחשוף את התרבות החומרית בעיר רומית ששכנה בצומת שבין מרכזי תרבות מובחנים: קיסריה על החוף, מחנה הלגיון במגידו והגליל היהודי. אנו שואלים האם ניתן למצוא קשר בין מקומה המעניין של עיר זאת לבין התרבות החומרית שנמצא בה. כדי לנסות למצוא תשובות העמקנו את החפירה בשני שטחים עיקריים – שטחים A ו-C. בשטח C (איור 2) הסטודנטים החרוצים עסקו רבות בפינוי אבנים ומפולות, והצליחו לחשוף מתאר של מבנה גדול ומרשים מהתקופה הביזנטית. בנוסף לכך, בשבוע החפירה האחרון נדהמנו לגלות ריצפת אבני גזית מפוארת, שעזרה לנו לדמיין את העיר הגדולה והמרשימה שהתקיימה בתל בעת העתיקה. בין ממצאי שטח C נמצאו שברי כלי קלל – כלי אבן שמאפיינים אוכלוסייה יהודית, ומוכרים מהרובע היהודי בירושלים בשלהי ימי הבית השני. בנוסף, נמצא נר דיסקוס בעל עיטור של סצנה ארוטית (איור 3) וכשלושים מטבעות!

מהלך העונה בחרנו בעזרת פרופ' בועז זיסו להתייחס לבור מים הממוקם בין שטח C לבין עץ ארוחות הבוקר המפורסם. אל בור המים ירדנו בזהירות וסקרנו את הממצאים השונים שסיפק לנו. הבור נסרק בטכנולוגיה מתקדמת, לכדי דגם תלת מימדי דרך המכשיר הסלולארי של המרצה בלבד! במהלך העונה השתכנו בקיבוץ משמר העמק, ב"שומריה" המפנקת, בסמוך לחופרים החרוצים לא פחות של תל מגידו (בלי תחרות!). פעמים רבות שמענו הרצאות מעניינות ומיוחדות מפי פרופ' עדי ארליך (בית שערים), נועם בר דוד (כלים דיגיטליים בארכיאולוגיה), ורחל בן דוב (חפירות תל דן). למדנו על מורשת הקרב של קיבוץ משמר העמק ותפקידו בהגנה על עמק יזרעאל, ושמענו הרצאה של אנט לנדס-נגר. תהינו אם קיימת גבע נוספת, או אם אנחנו בכלל חופרים במקום הנכון, כאשר ביקרנו באתר בשער העמקים ואכלנו גלידה ביקנעם. בנוסף, כל משתתפי החפירה התנסו בקריאת חרסים, שרטוט חתכים ותכניות, והתמקצעו בעבודתם.

איור 3 : נר דיסקוס

צילום: נועם בר דוד

איור 2 : שטח C

צילום: עטרה כהן

איור 1 : צוות החפירה

שארל קלרמון גנו קוטל הזייפינים

הראל רוזנברג
סטודנט לתואר ראשון במחלקה.

"אני בדרך לעלות על עקבותיהן של הכתובות המזויפות של שפירא" כך כתב בביטחון שארל סימון קלרמון־גנו (1846-1923) (איור 1) לוולטר בזנט, מזכיר ה-PEF ב-1874, כאשר היה שקוע עמוק בפרשיית חרסי שפירא. מכריו של קלרמון־גנו כנראה שלא הופתעו לראות אותו טורח כל כך במאמציו לגלות את תרמיתם של המומר מוזס שפירא ועוזרו סלים אל־קרי, השניים זייפו במהלך שנות השבעים של המאה ה-19 מאות כלי חרס ופסלונים וטענו שמדובר בחפצים עתיקים מהתרבות המואבית. שמו של קלרמון־גנו נודע גם מתוך חלקו בשתי פרשיות אחרות: פרשיית מצבת מישע, בה נטל חלק בהשגת שברי המצבה שנופצה על ידי בדואים ובשחזורה, ופרשיית מגילת שפירא, בה הפליל שוב את שפירא כאשר טען שהלה ניסה למכור מגילת מזויפת למוזיאון הבריטי, בטענה שמדובר בעותק הקדום ביותר של ספר דברים.

לפי מקורות בני התקופה ידוע שבמסגרת כל המקרים האלה נהג קלרמון־גנו לדרוס ולרמוס את כל מי שעמד בדרכו: כאשר פרידריך קליין, האירופאי היחיד שראה את מצבת מישע באתרה (בחורבות דיבן) ובשלמותה לפני שנופצה. פרידריך תהה מדוע קלרמון־גנו שיחזר את המצבה עם בסיס שטוח, כאשר הוא בעצמו שירטט את המצבה עם ארבע פינות מעוגלות, לעומתו גנו טען הלה שקליין פשוט לא שם לב שהמצבה כבר הייתה שבורה בבסיסה כשקליין הגיע לדיבן. כאשר החוקר אלברט לואי טען שמצבת מישע מזויפת, אמר קלרמון־גנו שלואי אמר את דבריו "מתוך הזיה ספקנית" ושעצם העלאת האפשרות שהמצבה מזויפת היא פגיעה בהתקדמות המדע(!). לאחר שכריסטיאן גינזבורג, החוקר הבריטי שבחן את מגילת שפירא, סירב לתת לו לבדוק את חלקי המגילה, הבטיח קלרמון־גנו שלא יפרסם את מסקנותיו לפני שגינזבורג יפרסם את המסקנות שלו. גינזבורג הסכים לתת לו לראות חלק מהפיסות לזמן קצר. מיד לאחר שהסיק שמדובר בזיוף, מיהר להפר את הבטחתו ולפרסם את מסקנותיו בציבור.

יש עוד ועוד דוגמאות לחוצפתו הרבה של קלרמון־גנו בכל התחומים של חקר תרבות מואב, ארכיאולוגיה בכלל וענף זיופי העתיקות. לימים, ג'ורג' פורסט בראון בישוף וארכיאולוג, כתב בביקורת על ספרו של קלרמון־גנו *Les Fraudes archéologiques en Palestine* (ספר על זיופי עתיקות שגילה קלרמון־גנו בארץ ישראל) ש"אילו היה יחסו של [קלרמון־גנו] כלפי חוקרים ומלומדים אחרים הפוך ממה שהינו כעת, היה ספר זה נהדר".

התנהגותו של קלרמון־גנו ללא ספק מתמיהה, בייחוד לאור ההבנה שכל תחום חקר התרבות המואבית והארכיאולוגיה בכלל עוד היה בחיתוליו. מדוע התנהג ככה קלרמון־גנו? אי אפשר לדעת בוודאות, אבל ניתן להציע רקע מסוים להתנהגות שלו:

אביו, סימון גנו, בזבז בצעירותו את כספו על מותרות ולכן נאלץ לעבוד בתור פרנולוג (ענף פסדו־מדעי שעסק בניתוח רגשותיהם של אנשים על ידי מישוש ראשיהם). בתקופה זו כנראה החל להתחבר אל התנועה החברתית־סוציאליסטית ה-"סן־סימוניים". לאחר שאחת ממטופלותיו, בה התאהב, נפטרה, החליט גנו להקים דת חדשה שנקראה "אוודאיזם" (Evadaïsme), דת אשר דגלה בעיקרון הסן־סימוני של תיקון החברה באמצעות העצמת נשים והצד הנשי של החברה כולה. הוא הכריז על עצמו בתור ה'אל' של הדת וקרא לעצמו "המפה" (Le Mapah), הלחמה של המילים הלטיניות ל"אמא' ו-'אבא'. שילוב זה סימל בעיניו ובעיני סן־סימוניים אחרים את האנדרוגינוס, האדם השלם, בו יש איזון מושלם בין

איור 1: שארל סימון קלרמון־גנו

הכוחות הגבריים לכוחות הנשיים. גנו ראה בעצמו גלגול של המלך לואי ה-16 ואשתו, אנטואנט קלרמון, גלגולה של המלכה מארי אנטואנט והאמין ששניהם שבו לעולם כדי לתקן את החברה הצרפתית.

במרכז השקפותיו השונות של גנו עמד רעיון יצירת חברה אוטופית באמצעות אחדות: אחדות בין זכר לנקבה דרך רעיון האנדרוגינוס, אחדות בין צרפת הישנה (המיוצגת על ידי מלכי העבר ומוטיבים נוספים) לצרפת החדשה ואחדות בין האומנים וההוגים לבעלי המלאכה והמדענים, תוך ביטול הבדידות של האינדיווידואל החלש. את תורתו הפיץ באמצעות פמפלטים, פסלונים וציורים שהכין (איור 2). סימון גנו נפטר כשבנו שארל היה בן חמש, אך נראה שתורתו של גנו השפיעה באיזשהו מקום על בנו בצעירותו: ראשית, השפעה זו ניכרת כבר משם משפחתו של קלרמון־גנו: גנו האמין שילדים צריכים להיקרא על שם שני הוריהם, כביטוי לאותה אחדות כללית אליה שאף. סביר להניח ששם אימו קדם לשם אביו מחמת האמונה בצורך בהגברת הנשיות בחברה, וכך קיבל הבן את השם: קלרמון־גנו.

שנית, אימו של קלרמון־גנו, אנטואנט, המשיכה להאמין שהיא גלגולה של המלכה מארי אנטואנט גם לאחר פטירת בעלה. לדברי מכרים היא הייתה אישה שהתנהגה כמו מלכה אלמנה מבחינת גינוניה. הסובבים אותה ראו בה 'אלמנתו של האל מפה'. אנטואנט השקיעה את כל מרצה בדאגה להצלחת בנה. היא זו שהפגישה בינו לבין תאופיל גוטייה, משורר ומבקר אומנות צרפתי נודע, אשר פרס את חסותו על קלרמון־גנו הצעיר והפך להיות המנטור שלו. גוטייה החזיק באמונות דומות לאלה של גנו, כמו האמונה בשלמותו האידיאלית של האנדרוגינוס, והיה מקורב גם לאליפז לוי, אחד מתלמידיו הקרובים של גנו. זוהי כנראה הסיבה שאנטואנט רצתה שדווקא הוא יפרוס את חסותו על בנה - הוא היה אדם מצליח, אבל הוא היה גם בעל השקפות תואמות לה ולבעלה המנוח.

הדים להשפעתם של אנטואנט וגוטייה ניתן לראות במספר דברים שחיבר קלרמון־גנו בצעירותו: כשהיה נער, כתב מספר פואמות. אחת מהן, שנקראה 'אור' (Lux), הפאמה כללה תיאור של העולם מתנפץ תחת רגליו של הגורל האפל, אך הודגש שדווקא ההוגים הם המרטירים שמצליחים להאיר מחדש את העולם. גוטייה הביע את התפעלותו מפואמה זו. פואמה אחרת שכתב גם הכילה את המוטיב של ניצחון המחשבה על הגורל. בדומה לכך, תמיכתו של קלרמון־גנו ברעיון של תיקון החברה על ידי קידום עליונות השכל על פני "אמונות תפלות ונפסדות" מופיעה בביקורת שכתב על תרגום לצרפתית של המחזה 'נתן החכם' של לסינג. כלומר, שנים ספורות לפני התפרצותו לעולם הארכיאולוגיה, האמין קלרמון־גנו שהוגים הם קדושים מעונים והם היחידים שיכולים להביא אור לעולם. אור זה יבוא על ידי

איור 2: ציור של אדם-ישו וחוה-מריה. מאת סימון גנו

ביטול אמונות נפסדות. את ההשקפות האלו ניתן למצוא גם בהמשך חייו של קלרמון־גנו: הוא הביע חוסר־סובלנות כלפי דעות שראה בהן נפסדות ושפוגעות בקידום המחקר וממילא בקידום ותיקון החברה, וביקש למחוק אותן מעל פני האדמה ייתכן שזו הסיבה שהוא נמשך כל כך לתחום של זיהוי זיופי עתיקות. במקביל פעל להעצים את דעותיו שלו, מתוך שראה בהן האמת הנכונה. סביר שבמעשיו התערבו רצונות נוספים, כדוגמת הרצון לקדם את חקר המזרח, אבל ניתן גם לראות שברמיסתו דעות אחרות, ביקש להביא לאותה תמימות־דעים שנכללה בחזונם האוטופי של הוריו סימון ואנטואנט והמנטור שלו תאופיל גוטייה.

לקריאה נוספת:

Andrews N. J. 2003. Utopian Androgyny: Romantic Socialists Confront Individualism in July Monarchy France. *French Historical Studies* 26: 437-457.

Schiltz V. 2012. Le Savant et L'orfèvre: À Propos des Archives Clermont-Ganneau à l'Institut. *CRAI* 156: 585-618.

Clermont-Ganneau C. 1887. The Moabite Stone. *The Contemporary Review* 52: 169-183.

עדי פרץ
סטודנטית לתואר שני במחלקה.

עץ החרוב (Ceratonia silique) ממשפחת הקטניות, גדל בישראל ברוב האזור הים תיכוני ובשיפולים הנמוכים והחמים היוצרים חברת צומח יחד עם אלת המסטיק.

החרוב הוא ירוק-עד בעל נוף רחב ויפה, בתנאים טובים מגיע לגובה של 10-12 מטר.

לעץ שלושה מחזורי פריחה והעיקרי שבהם בסתיו ופריו במשך כל חודשי החורף. העלים מורכבים- מנוצים, גלדניים, בגוון ירוק בהיר עד כהה. העלעלים בצורת לב או עגלגלים. האבקת העצים נעשית בעיקר ע"י חרקים ובאמצעות הרוח. פרי החרוב הוא תרמיל שטוח ומכיל 5-20 זרעים. ציפת הפרי דבשית וגוונה חום כהה.

לחרוב יש מספר זנים, חלקם מקומיים וחלקם זנים שהוכנסו מחו"ל כגון הטיליריה – ידוע בארץ בשם 'קפריסאי'. הזן מקפריסין הוא עתיר סוכר והכניסו לארץ יוסף וייץ, מראשי הקמת קק"ל. את הזן האלג'ירי – הידוע גם בשם 'עתלית' הכניס לארץ הבוטנאי והאגרונום אהרן אהרונסון, ראש מחתרת ניל"י.

החרוב אינו מוזכר במפורש בתנ"ך, אך הוא נזכר רבות במשנה ובתלמוד. אכן הממצאים ארכיאולוגיים מצביעים על שכיחותם הרבה של החרובים בארץ ישראל מתקופת בית שני ואילך. בתקופת ימי הביניים הגיע החרוב לשיא תפוצתו ויוקרתו והמקורות מזכירים אותו פעמים רבות כעץ חשוב בתרבות האנושית באזורנו.

החרוב הארץ-ישראלי היה ידוע מאוד בספרות הערבית הקדומה כעץ בעל פרי מאכל מתוק. חשיבותו של החרוב הייתה כל כך גדולה עד כי אחדים מפרשני ימי הביניים זיהו אותו עם ה'נכאת' (בראשית ל"ז, כ"ה), אשר נכלל בין 'זמרת הארץ' שהובלה מאזורנו למצרים. אסף הרופא בספרו ספר הרפואות כותב על החרוב כך: 'החרובים הדומים לקרני עיזים. מתוקים וחמים ויבשים...מחזיקים מיד את הילוך המעיים'. אלתמימי, הרופא הנודע בן המאה העשירית מציין את הממתקים הנעשים מה'ח'רנוב השמאי', ובמיוחד ריבה או דבש צמיגים, אבן סינא (980-1037) הזכיר בחיבורו הרפואי את החרוב השאמי המשובח והיבש.

שמות של כמה יישובים בארצנו קשורים לעץ החרוב ולפריו כגון מגדל חרובא וכפר חרובא שנזכרו בספרות חז"ל וכיום הישוב כפר חרוב בדרום רמת הגולן.

לחרוב יש שימושים רבים – בראש ובראשונה כמאכל, לאחר מכן דבש חרובים ולייצור כוהל. מהפרי מכינים תחליף לקפה וברפואה הוא מקובל כאמצעי נגד שלשול. לעיתים משתמשים בעצת החרוב להכנת רהיטים שונים.

לקריאה נוספת:
עמר ז', "שבחו של החרוב ותפוצתו בארץ ישראל בראי המקורות היהודיים מימי הביניים", על אתר, ו' (תש"ס), עמ' 155-157.

המלצת מסלול- דיר קלעה

הילה טלר
מדריכת טיולים וסטודנטית לתואר ראשון במחלקה

כדי להגיע לתחילת המסלול, ניסע ליישוב פדואל הנמצא במערב השומרון ונשים ב-waze "המרפסת של המדינה". יוצאים מהשער והולכים בשביל קצר עד התצפית. התצפית פונה מערבה אל עבר מישור החוף והשפלה - מאשדוד בדרום ועד לחדרה בצפון. בימים של ראות טובה במיוחד ניתן להבחין בארובות אשקלון ובאוניברסיטת חיפה. בין פדואל לכפר הערבי ממול – דיר בלוט, ישנה בקעה הקרויה על שם הכפר. הבקעה מחזיקה בתוכה מים לטווח זמן יחסית ארוך לאחר עונת הגשמים בעקבות מפלס מי תהום גבוהים. ניתן גם לצפות לכיוון דרום אל אזור גוש טלמונים ומזרחה יחד עם התוואי של נחל שילה שנמצא דרומית לפדואל עד לאזור בנימין. מהתצפית נרד דרום מערבה עם הסימון הירוק לכיוון דיר קלעה, שפירושה המילולי הוא "מנזר המצודה". באתר מנזר חקלאי מהתקופה הביזנטית, שהיה חלק מקו מצודות ביזנטיות שמטרתן הייתה לשמור על השטח אל מול האיום השומרוני מצפון. "זהו ככל הנראה היפה והשמור מבין המנזרים החרבים של ארץ-ישראל", כך אמרו אנשי הPEF שמצאו את האתר ב1873. באתר ישנם גם ממצאים פולחניים וגם חקלאיים. נמצאה כנסייה בזיליקאית עם אפסיס - גומחת תפילה, פסיפס מרשים שנלקח למוזיאון השומרוני הטוב. במרחב המנזר נמצא בית בד וגת, בנוסף נמצאו בשטח מאגרי מים רבים. כמות המים הנאגרת היא הרבב מעבר לצורך של אנשי המנזר, מה שיכול להעיד על פעילות חקלאית ענפה באזור. נמשיך עם השביל אל מתחת המבצר שם נגלה מערת תפילה, מקום ההתבודדות של הנזירים. אם נגיע לאחר הגשמים נזכה במי מעיין זכים שנובעים לתוך בריכה קטנה בתוך המערה. משם נחזור למעלה בחזרה באותה הדרך.

צילום: אליעד ביטון

צילום: אוראל שטייבאום

פה ושם בארץ ישראל

חידת זיהוי מקום בארץ ישראל- משטרת הג'יפתליק- בקעת הירדן

זהו המבנה אשר ממנו צולמה התמונה

נבנה בסוף המאה ה-19 על ידי השלטון העות'מני. ייעודו המקורי היה שמירה על הקרקעות של בקעת עמק תרצה מפשיטות של שבטים בדואים. לימים מבנה המשטרה הוסב לתחנת 'טיגארט' על יד הוספת אגפים חדשים למשטרה כיום המבנה נטוש וניתן לבקר בו. נחל תרצה מהווה את השער המזרחי לשומרון ותחנת המשטרה בנויה על גבעה שצופה על פתחת הנחל ושולטת על המרחב. בצורה אופטימלית .